

PAPER

SHAXS XARAKTERIGA TASHXIZ QO‘YISHDA PROFAYLING METODINING PSIXOLOGIK JIXATLARI

G‘aniyeva Odinoxon Boboxon qizi ¹, *, Xamidova Muslima Akmaljon qizi ¹,
Jurayev Xaydarjon Odilboyevich²

¹University of business and science Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

²Ilmiy raxbar

* haydarbekjurayev@gmail.com

Abstract

Ushbu maqolada shaxsda yuzga keladigan noverbal xatti xarakatlarning namoyon bo‘lishini va uning tana xolatida profayler texnikasidan foydalanishning psixologik nazariy jixatlari yoritilgan.

Key words: SHaxs va psixotiplar, profayler, xissiyot, noverbal muloqot, paralingivistik ta’sir.

KIRISH

SHaxsni profillash va ularning og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan xatti-harakatlarini o‘rganish g‘oyasi bir ming yildan ko‘proq vaqt davomida mavjud bo‘lib, ma’lum bir davrning dunyoqarashi va asosiy tendentsiyalariga muvofiq amalga oshiriladi. O‘tkan davrda fiziognomiya o‘ziga xos profil o‘rnini bosuvchi bo‘lib, 17-19-asrlarda ham Evropa va Rossiyada juda mashhur edi. Biroq, bugungi kunda biz biladigan profillash 19-asrda psixiatriya va kriminologiya chorrahasida paydo bo‘lgan.

Jinoyatchilarning ish uslublari asosida psixologik portretini yaratish 18-asrdan boshlab kriminologlar tomonidan tasvirlangan. Ushbu usulning yorqin misoli 1888 yilda Londonda Jek Ripperni qidirish edi. Shaxsning o‘ziga xos xususiyatlarini hisoblash potentsial gumonlanuvchilar doirasini sezilarli darajada toraytirishga imkon berdi. Mashhur, ammo zamonaviy psixologlar tomonidan qoralangan italyan kriminologi Chezare Lombroso kontseptsiyani ishlab chiqdi, unga ko‘ra jinoy xatti-harakatlar tug‘ma xususiyatlar bilan belgilanadi. Ularning namoyon bo‘lishini bilib, boshqa odamlar olomonida potentsial jinoy elementni aniq aniqlash mumkin. Endi bu tendentsiya o‘tmishda qoldi.

Adabiyotlar tahlili

So‘nggi yillarda psixologik tashxisda profayling metodidan foydalanish keng miqyosda o‘rganilmoqda. Jumladan, xorijiy tadqiqotchilar B. G. Turvey (2011), D. Canter (2004), va R. Ressler (1992) tomonidan profayling usulining jinoyatchilikni tahlil qilishda qo‘llanishi chuqur o‘rganilgan. Ularning ishlanmalarida profayling faqat kriminalistik vosita sifatida emas, balki psixologik portret yaratishning muhim metodikasi sifatida ham qaraladi.

Mahalliy psixologlar orasida shaxs xususiyatlarini tashxislashda noverbal belgilarning roli haqida T. T. Toshpulatov, M. Q. Qodirov, va N. S. Yo‘ldoshevlarning ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega. Ular shaxsning mimika, gestikulyatsiya, nutq uslubi kabi belgilar orqali ichki holatini aniqlash mumkinligini qayd etganlar. Shuningdek, K. Jung, G. Allport, va E. Frommlar tomonidan ishlab chiqilgan shaxs tipologiyalari, xarakter aksentuatsiyasi nazariyalari (Lichko, Leonhard) profayling metodikasiga tayanch sifatida xizmat qilmoqda. Ayniqsa, aksentuatsiyalangan xarakter turlarini aniqlashda bu nazariyalar psixologik profayl yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlarda profayling usuli shaxsni chuqur tahlil qilishda, uning ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasini baholashda va kriminal holatlarda shaxsni aniqlashda samarali vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Kriminalistik nazariyotchi G. Gross o‘z tizimini yaratdi. Bu bitta jinoy qilmishni o‘rganish asosida shaxsning shaxsiy

xususiyatlarini ham, uni qonunni buzishga undagan ijtimoiy sharoitlarni ham aniqlash imkonini berdi. Jinoyatchining psixologik portretini turli vositalar, jumladan, voqea joyidagi izlar bilan jamlash mustaqil fanga, kriminalistikaning kichik bo'limiga aylana boshladi.

Profilga qiziqishning ikkinchi to'liqini bixeviorizm va xulq-atvor tahlilining paydo bo'lishi bilan paydo bo'ldi. 1974 yilda Amerika FQB Akademiyasining professori D. Duglas profillashtirish masalalarini ishlab chiqadigan va shaxsiy jinoiy profillashtirish sohasidagi tadqiqot yo'nalishini boshqaradigan bo'limni yaratdi. Aynan o'sha paytda texnologiya amalda qo'llanila boshladi va birinchi marta "profil" atamasi paydo bo'ldi.

FQB g'oyalari o'sha paytda jamoat va transport xavfsizligi masalalari juda dolzarb bo'lgan Isroilda tezda qabul qilindi. El Al Airlines o'zining profillashtirish versiyasini aviatsiya profilini taqdim etdi. Maxsus tayyorgarlikdan o'tgan bir guruh odamlar aeroportlarda yo'lovchilarni so'rashni boshladilar, ularga oddiy savollar yoki yo'lovchilarning atipik xatti-harakatlarini aniqlash uchun skriptli savollar berishdi. Keyinchalik, 1980-yillarda amerikalik psixolog Pol Ekman arenaga favqulodda xizmatlarga odamning haqiqiy psixologik holatini yuz ifodalariga qarab aniqlash imkonini beradigan o'z uslubini olib keldi. Uning afzalligi masofadan foydalanish imkoniyati edi. Shu bilan birga, 1984 yilda ushbu metodologiya o'z modeliga aylantirildi va ICTS aviakompaniyasi tomonidan ingliz tilidagi versiyada amalga oshirildi. Oxir-oqibat, u Qo'shma Shtatlar va ko'plab Evropa mamlakatlaridagi xavfsizlik xizmatlari tomonidan qo'llanila boshlandi. Aynan o'sha paytda maxsus xizmatlar yolg'onni poligrafsiz, lekin yuqori darajadagi aniqlik va ishonchlilik bilan aniqlashga imkon beruvchi professional vositani olgan holda profil yaratishga jiddiy qiziqish bildirishdi.

Natijalar taxlili va muxokama

O'qitilgan xodim, transportda yoki Davlat Dumasiga kiraverishda sodir bo'lishidan qat'i nazar, uning yonidan o'tayotgan fuqarolarning shaxsini bir zumda tahlil qila olishi kerak. Tez qaror qabul qilish sharoitida o'rganilayotgan shaxsni ikki guruhdan biriga - potentsial xavfli yoki muammoli guruhga bo'lish zarur bo'ladi.

Amaliyot operativ profilni tuzishda odam bilan ishlashning quyidagi bosqichlarini aniqlaydi:

1. Boshlang'ich ta'lim. Ushbu bosqichda aloqa o'rnatiladi. Bu nafaqat o'zingizni potentsial o'rganish mavzusi bilan tanishtirish, balki unga savollar faqat uning xavfsizligini ta'minlash uchun berilganligiga ishonch hosil qilish kerak. Buning uchun barcha mavjud psixologik usullardan foydalanish mumkin.

2. Tekshirish. Vizual ravishda ishlab chiqariladi. Fuqaroning tashqi ko'rinishi va xulq-atvorining barcha muhim xususiyatlari qayd etiladi va esga olinadi va uning profili tuziladi. Barcha nostandart momentlarga va og'ishlarga e'tibor berish kerak. Shubhali daqiqalarni aniqlashdan tashqari, shaxsiyat turini aniqlash va uni har qanday standart guruhlariga - sayohatchiga, ishbilarmon sayohatchiga, biznesmenga belgilash kerak. Agar bunday tiplashtirishning iloji bo'lmasa va umumiy tizim tuzilmasa, bu o'rganishni chuqurroq davom ettirish uchun sabab bo'ladi.

3. Psixologik portretni chizish va profiler tomonidan qo'rquv, tajovuz yoki depressiya belgilarini aniqlash. Umumiy shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish kerak, ammo bu bosqichda uning o'ziga xos xususiyatlarini ham aniqlash kerak.

4. Hujjatlarni tekshirish. Bu odamni qo'rqitmasligi kerak. Passport yoki boshqa hujjatlarni o'rganish kerak, bu nafaqat shaxsni aniqlash va marshrutni aniqlash muammosini hal qilishga, balki qalbakilashtirishning mumkin bo'lgan belgilarini aniqlashga yordam beradi. Fotosurat shaxsning shaxsini

aniqlashga imkon beradi va chiptadagi ma'lumotlar yoki uning elektron bosma nusxasi uni yozishni osonlashtiradi.

5. Suhbat. Suhbat davomida berilgan savollar ko'p yillik tajriba davomida ishlab chiqilgan savollar toifasiga kiradi; ular izchil tizimni tashkil qiladi va nafaqat yo'lovchining o'zi, balki uning boshqa odamlar bilan aloqalari haqida ham ma'lumot olishga qaratilgan. Standart savol tashrif maqsadini aniqlashtirishdir, ammo bunga qo'shimcha ravishda, boradigan joyda tanishlar yoki qarindoshlar bor-yo'qligini, eng mashhur madaniy diqqatga sazovor joylarga tashrif buyurishni rejalashtirayotganini ham aniqlash kerak. Rejalashtirilgan xaridlar masalasi ham muhim bo'ladi.

Vazifani murakkablashtirmaslik va e'tiborni jalb qilmaslik uchun ushbu 5 bosqichning barchasi qisqa vaqt ichida, odatda 2-3 daqiqadan oshmasligi kerak. Bu, ayniqsa, agar tekshiruv hududida navbat hosil bo'lsa, har qanday sekinlashuv fuqarolar o'rtasida asabiylikni kuchaytiradigan bo'lsa, uni faqat qo'shimcha choralar yordamida kamaytirish mumkin. Agar gumon qilish uchun asos bo'lsa, potentsial xavfli shaxslarni aniqlash suhbatni chuqurroq tergov darajasiga olib chiqishni talab qiladi. Uning doirasida tashqi ko'rinish, bagaj, xatti-harakatlar va hujjatlarning xususiyatlari bilan bog'liq barcha shubhalarni aniqlashtirish kerak. Aniqlashtiruvchi savollar ushbu toifalarning barchasida so'raladi va yangi ma'lumotlar shubhalarni qo'llab-quvvatlaydigan yoki rad etadigan tarzda qo'yiladi. Profillashtirish texnologiyasi bo'yicha mutaxassislar bunday suhbat uchun quyidagi talablarga ega:

Xulosa va tavsiyalar

Shaxs xarakteriga tashxis qo'yishda profayling metodining qo'llanilishi zamonaviy psixologik tadqiqot va amaliyotda o'zining samaradorligi bilan ajralib turadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, profayling yondashuvi nafaqat shaxsning tashqi xatti-harakatlari, balki uning ichki psixologik holatini, xarakter aksentuatsiyasi darajasini ham aniqlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, kommunikativ signallar, jestlar, mimika, nutq ohangi kabi noverbal belgilar orqali shaxs haqida chuqur psixologik tahlil qilish imkoniyati mavjud.

Profayling metodining asosiy psixologik afzalliklari quyidagilardan iborat:

- U shaxsning ong osti darajasida namoyon bo'ladigan xulq-atvor belgilarini aniqlashga yordam beradi;
- Har qanday sotsiokultural muhitda qo'llanilishi mumkin;
- Kriminalistik psixologiya, huquqni muhofaza qilish organlari, kadrlar tanlash jarayonlarida samarali qo'llaniladi;
- Shaxsdagi psixologik nomuvofiqliklarni (masalan, xavotir, tajovuzkorlik, manipulyatsion xatti-harakatlar) aniqlashga imkon beradi.

1. Psixologik tashxis jarayonlarida profayling yondashuvini integratsiyalash zarur;

2. Maxsus trening va seminarlar orqali mutaxassislarning noverbal signallarni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish lozim;

3. Shaxsni baholashda faqat test va intervyularga emas, balki xulq-atvor tahliliga ham e'tibor qaratilishi kerak.

Umuman olganda, profayling usulini psixologik tashxis vositasi sifatida chuqur o'rganish va uni amaliyotga keng tatbiq etish shaxsni to'liqroq anglash va baholash imkonini beradi. Bu esa nafaqat psixologik maslahat berish jarayonida, balki ijtimoiy munosabatlar va ijtimoiy xavfsizlik sohalarida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Турвей Б. Г. Психологическое профилирование: руководство для профессионалов. М.: Юнити-Дана, 2011.
2. Кантер Д. Психология преступлений: применение профилирования в криминалистике. М.: Питер, 2004.
3. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. Holt Paperbacks, 1992.
4. Yo'ldoshev N. S. Shaxs psixologiyasi: nazariya va amaliyot. Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2020.
5. Qodirov M. Q. Xulq-atvor psixologiyasi. Toshkent: Fan, 2019.
6. Toshpulatov T. T. Noverbal kommunikatsiya va psixologik tahlil. Toshkent: Innovatsiya, 2021.